

A gondolat erejével

Rendhagyó önéletrajzot írt a magyar tudós-közgazdász, Kornai János. A megjelent intellektuális önéletírás minden tekintetben rendhagyó, hiszen a több mint négyszáz oldalas műben egymással összefonódva találunk memoárt, s a tudós munkásságát önkritikusan áttekintő esszé-sorozatot. A visszaemlékezést papírra vető tudós eddigi pályáján mindvégig mélyen hitt a gondolat erejében, pontosabban csak ebben hitt, sosem vonzotta sem a hatalom, sem a gazdagság. Kornai János önéletrajzát ugyanaz az elméleti és módszertani precizitás alapozza meg, ami minden művét jellemezte: világos, követhető és átlátható gondolatszövés. A tudós közgazdász műveiből sokat tanult recenzens számára a legnagyobb meglepetést az önvallomás kíméletlen őszintesége okozta. A mű olvasása után az a benyomás keletkezhet, hogy a legnagyobb hatású magyar közgazdász példát akar mutatni a múlt őszinte bevallásával.



A tudós kivételesen érdekes és tanulságos pályája nem mindennapi előzmények után indult. Felnőtt életének első évtizede először rajongással felérő hitet hozott számára, majd súlyos csalódást, s végleges szakítást a meggyőződéssé vált eszmével. Az 50-es évek közepére érik meg benne a felismerés, hogy addig tévúton járt, s teljes elhatározottsággal új útra tért. Egész későbbi pályájának krédója lett az etikai tisztaság semmivel nem pótolható princípiuma, amiről így ír: „Korábbi világnézetem az etikai alapok összeomlása miatt rendült meg. Úgy éreztem: minden, amit eddig hittem és gondoltam, revízióra szorul. Ha az erkölcsi alapok hazugok, akkor nem fogadhatom el felülvizsgálat nélkül azt a szellemi építményt, amely erre az elfogadhatatlan és elviselhetetlen etikai fundamentumra épült...” (75. o.) E szilárd etikai bázisra építkezve, mindvégig kitartott a kutatói önkifejezés és önmegvalósítás számára mindennél fontosabb elve mellett. Amikor most mérleget vont, töretlen meggyőződéssel ír arról, hogy nem akart szamizdatíróként teljesnek vélt igazságokat kimondani a zord időkben, azt akarta, hogy gondolatai mindenkor a legszélesebb érdeklődő közönséghez jussanak el. Tudósi tisztessége és korrektsége arra készítette, hogy gondolatai mindenkor a legprecízebb kifejtésben jelenjenek meg. Pályája során mindvégig elválasztotta egymástól a politikai döntéshozatalban játszott szerepet a tudományos kutatóétól, s e megkülönböztetéshez következetesen ragaszkodott.

Tucatnyi ama ökonómiai kategóriák száma, amelyek fél évszázados kutatómunkája eredményeként két generáció szakmai tájékozódását meghatározta. A hazai

közgazdaságtudomány művelői, és az eredményei iránt érdeklődők Kornai Jánostól kapták a túlzott központosítás; a kétszintű tervezés; az erőltetett vagy harmonikus növekedés; az eladók és vevők piaca; a hiány; a puha és kemény költségvetési korlát; a disequilibrium; a norma szerinti és a vegetatív szabályozás; a beruházási éhség; a paternalista állam; a bürokratikus és piaci koordináció; vagy a gazdaságpolitikai félfordulat kategóriáját, amelyek alkotójuk mellett százakat-ezreket segítettek eredményekhez a közgazdasági kutatás megismerési folyamatában. Nagy formátumú és szűkebb területet vizsgáló művei kapcsán is a valós hatás foglalkoztatta korábban is, s ezt tartja a legfontosabbnak a számvetés készítésekor is.

Már tudós pályája indulásakor is tisztában volt azzal, hogy a tudományos művekben közreadott gondolatok eredetisége és a matematikailag formalizált bizonyítás megkérdőjelezhetetlen precizitása biztosítja a befogadást és elismerést, a közgazdaságtudomány haladását meghatározó tudós-közösségbe. A magyar közgazdászok közül elsőként kísérelte meg a legmagasabb szintre emelkedést, s eredményei nem hagynak kétséget afelől, hogy ő jutott a legmesszebb a világméretű ismertségben, elfogadottságban és elismertségben.

Kornai János nevéhez nagyhatású művek sora fűződik, közöttük több olyané, amelyek mélyrehatóan formálták a hazai közgazdasági gondolkodást, s hatottak a nemzetközi tudomány felismeréseire. Elsőként számon tartott, nagy visszhangot kiváltó műve a Túlzott központosítás, amelyben elsőként fogalmaz meg átfogó kritikát a centralizált tervezési rendszer működéséről. Ő maga ezt a munkát „naív empiricizmuson” alapuló, romlatlan eszmefuttatásként jellemzi. E könyv mondanivalójának jelentőségét igazán akkor érthetjük meg, ha ismerjük keletkezéstörténetét, s megemlíthetjük azt a tényt, hogy az '56-os forradalom előtti hónapokban íródott. Kornai János e műve írásakor kerül szembe először a súlyos dilemmával, hogy elemzése kényszerűségből megáll egy kritikus ponton a bajok okozati elemzésében. Ez az önkorlátozás a rendszerváltásig tudatosan vállalt önkifejezési mód, a számvetés készítésekor mégis megállapítható, hogy a 80-as évek végéig írott munkái a teljes igazság kimondása nélkül is stimulálták a szakmai gondolkodást, mind az országon belül, mind a nemzetközi tudományos világban. Művei az első perctől kezdve a hazai és nyugati közgazdász szakmához egyaránt szóltak, Kornai János a 60-as évektől – nagy feltűnést keltő publikációinak köszönhetően – ismert gondolkodó a nyugati világban.

Az önéletírásban külön esszé mutatja be az Anti-equilibrium keletkezéstörténetét, fogadtatását, s a tudós önkritikus merengését a várt hatás elmaradásáról. A recenzens tudatosan tartózkodik a művek és a pálya eredményeinek tudományos minősítésétől, e mű kapcsán azonban kivételt tesz. Nagyon valószínű, hogy e munka az általános egyensúlyelmélet kritikájával nem győzte meg maradéktalanul a szakma legjelentősebb gondolkodóit, az viszont tagadhatatlan, hogy az összehasonlító gazdasági rendszeranalízis első világvisszhangot kiváltó műveként is idézhetjük. A mű értékét nemcsak az alapozta meg, hogy induló tételeket fogalmazott meg a legismertebb

munkához, A hiány című könyvhöz, hanem első összefoglaló műve volt annak a szakterületnek – a komparatív rendszervizsgálatnak – amelyben Kornai János maradandót alkotott.

A hiány című értekezést – a tudós kutató szavaival – „a professzionális közgazdász, a szakma rendesen felkészült tagja” írta. Kornai Jánosnak még e műve írásakor is önkorlátozásra és öncenzúrára volt szüksége. Tudatában volt annak, hogy amit ott kimondott, az még nem a teljes igazság; nem írhatta le, hogy a szocialista gazdaság alapvonásait tekintve, nem reformálható meg. E mű nemzetközi fogadtatása, utóélete újból arról győzte meg a tudóst, hogy a hiány-problematika precíz kvantifikálása volna a nemzetközi csúcsteljesítmény, csak az győzné meg a nyugati közgazdászvilág vezető gondolkodóit a tételek abszolút általánosságáról. Kutatói és emberi nagyság bizonyítéka annak elfogadása, hogy bár e nagy jelentőségű művek fontos hozzájárulást jelentettek a közgazdasági gondolkodás nemzetközi fejlődéséhez, de az i-ről a pont lemaradt. Példa lehet minden kor gondolkodója számára mind a törekvés, mind pedig annak belátása, hogy az erőfeszítés csak részleges eredményt hozott. Ez a „csak” nem kevesebbet jelentett a szocialista rendszer eróziójára gyakorolt hatásnál, s annál, hogy két generáció gondolkodási irányát meghatározta e korszakos jelentőségű mű.

Egy olyan tudós számára, akinek a szabadság, az emberi jogok, az emberi méltóság és az egyéni szuverenitás a legtöbbet jelenti, a rendszerváltás több évtizedes kutatói erőfeszítések gyümölcset is jelentette. A szocialista rendszer az első átfogó mű, amelyben korlátozás nélkül jelenhet meg az összefoglaló rendszerkritika. A rendszerváltással a teljességre törekvés Kornai munkásságában, e művel olyan szintézist alkot, amely a pozitív gazdaságtudomány kiemelkedő alkotása.

Az önéletrésével számvetést készítő tudós, pályája során mindvégig szembesült ama ténnyel, hogy a karakteresen megfogalmazott saját álláspont gyakran vált ki ellenvéleményt. A szocialista rendszer összeomlása idején írt Indulatos röpiratban Kornai gyors makro-stabilizációt és fokozatos privatizációt ajánl, s bár a mű hatása elemi erejű az átalakuló gazdaságban, itthon több javaslata a rendszerváltó erők ellenállásába ütközik. Az elsők között, és a leghatározottabban fogalmazza meg a harmadik út lehetetlenségét, s a magánszektor szerves fejlődését tartja a követendő útnak.

Fél évszázadon keresztül olyan hitvallás határozta meg tudósi, kutatói, oktatói magatartását, amely a leghitelesebben a költő szavaival fejezhető ki:

„Én túllépek e mai kocsmán,

az értelemig és tovább!

Szabad ésszel nem adom ocsmány

módon a szolga ostobát.

Ehess, ihass, ölelhess, alhass!

A mindenséggel mérd magad!

Sziszegve se szolgálók aljas,

nyomorító hatalmakat.”

József Attila: Ars poetica (részlet)

E magasztos ideákhoz mindvégig tartotta magát, „nem fröccsent sár a tiszta tógára”, s ez tudományos munkálkodását különösen értékesé és hitelessé teszi.

(Kornai János: A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz. Osiris Kiadó 2005.)

Bélyácz Iván akadémikus

Névjegy

Kornai János 1928-ban született Budapesten. Ő a legnagyobb hatású, világszerte ismert magyar közgazdász. Két évtizeden át volt a Harvard Egyetem professzora. A Collegium Budapest emeritus kutató professzora. Legfontosabb művei: Túlzott központosítás, Anti-equilibrium, A hiány, A szocialista rendszer, Indulatos röpirat.